

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра правового забезпечення безпеки бізнесу

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА»**

студентки 2 курсу, 5 м групи
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Правове забезпечення
безпеки підприємницької діяльності»

Наголюк Ксенії
Сергіївни

Науковий керівник
доктор юридичних наук,
професор

Ігонін Руслан
Владиславович

Гарант освітньої програми
доктор юридичних наук,
професор

Костюченко Олена
Євгеніївна

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	6
1.1. Поняття та правосуб'єктність фермерського господарства.....	6
1.2. Науково-теоретичні засади правового забезпечення діяльності фермерських господарств.....	13
1.3. Нормативно-правове регулювання діяльності фермерських господарств	20
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ.....	28
2.1 Формування правового механізму фінансово-кредитного забезпечення діяльності фермерських господарств.....	28
2.2. Забезпечення стимулюючого оподаткування фермерських господарств	36
2.3. Імплементация стандартів спільної аграрної політики Європейського Союзу у правовий механізм забезпечення діяльності вітчизняних фермерських господарств.....	43
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У суспільно-економічних умовах відходу від планової економіки та ліквідації колгоспної системи одним з найчисельніших суб'єктів аграрного виробництва у нашій країні є фермерські господарства. Їх розвиток, як і діяльність інших видів та організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників, залежить від належного нормативно-правового регулювання державного забезпечення суб'єктів аграрного сектору вітчизняної економіки.

Належне забезпечення з боку держави діяльності фермерських господарств сприятиме подальшому освоєнню сільських територій та вирішенню проблеми безробіття на селі, соціально-культурному забезпеченню сільського населення, а також відродженню сільської інфраструктури. Аналіз досвіду європейських країн показує, що належне забезпечення державою діяльності фермерів сприяє вирішенню питань забезпечення населення продовольством, забезпечує збереження та розвиток сільських територій, сприяє збереженню екологічного балансу.

Проте, за останні десятиліття в Україні рівень державного забезпечення діяльності фермерських господарств відчутно зменшився. Наслідком чого стало зниження темпів розвитку виробничої діяльності значної частини фермерів. Виходячи з цього, першочерговим завданням для дослідників визначеної проблематики є удосконалення правової регламентації діяльності фермерських господарств та узгодження законодавства України із аграрним законодавством передових зарубіжних країн. При відсутності комплексного дослідження правового регулювання діяльності фермерських господарств, обрана тема випускної кваліфікаційної роботи є актуальною.

Теоретичною основою випускної кваліфікаційної роботи стали сучасні наукові положення, які сформульовані працях відомих вітчизняних дослідників (представників правової та інших наук), таких як І. В. Арістова, О. М. Бородіна, Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, О. В. Гафурова, Х. А. Григор'єва, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман,

О. І. Заєць, Т. О. Коваленко, І. В. Комарова, П. Ф. Кулинич, В.І. Курило, С. І. Марченко, В. В. Носік, А. М. Мірошніченко, Д.С. Піддубна, О.П. Світличний, В. І. Семчик, О.О. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, М. В. Шульга, В. Ю. Уркевич та інші.

Мета та завдання дослідження. Мета ВКР полягає у формуванні теоретичних засад та розробленні на їх основі пропозицій і практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання діяльності вітчизняних фермерських господарств.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- охарактеризувати генезу нормативно-правового регулювання діяльності вітчизняних фермерських господарств;
- сформулювати перелік видів нормативно-правового забезпечення діяльності фермерських господарств;
- проаналізувати основні правові механізми державної підтримки діяльності фермерських господарств (фонди, пільгове кредитування)
- надати аналіз нормативно-правового забезпечення стимулюючого оподаткування фермерських господарств;
- надати пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення діяльності вітчизняних фермерських господарств на основі досвіду спільної аграрної політики Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є відносини в сфері правового забезпечення діяльності фермерських господарств за законодавством України.

Предметом дослідження є нормативно-правове забезпечення діяльності фермерських господарств.

Методи дослідження. Методологічну основу ВКР склали такі методи: філософські (діалектичний), загальнонаукові та спеціально-правові. Зокрема, діалектичний метод дозволив розглянути діяльність фермерських господарств у взаємозв'язку із соціально-економічними і правовими чинниками та проаналізувати розвиток системи їх нормативно-правового регулювання. При допомозі формально-логічного методу сформульовано

понятійно-категорійний апарат дослідження. З використанням методу аналізу вивчено доктринальні підходи до правового регулювання діяльності фермерських господарств. Історико-правовий метод покладено в основу дослідження розвитку законодавства у сфері правового регулювання діяльності фермерських господарств тощо.

Емпіричну основу дослідження сформували норми Конституції України, законів України «Про фермерське господарство», «Про Державний бюджет України на 2020 рік», інші акти адміністративного, аграрного, земельного, тощо законодавства України, яким регулюються відносини у сфері забезпечення фермерської діяльності, статистичні матеріали, наукові праці з окресленої проблематики.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання положень, висновків і рекомендацій дослідження: у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства про забезпечення діяльності фермерського господарства та у правозастосовній діяльності – при забезпеченні реалізації права фермерських господарств на забезпечення державою належних економічних умов його діяльності.

Апробація результатів роботи частково здійснена у науковій статті на тему «Фермерське господарство як об'єкт правового регулювання», яка опублікована у науковому збірнику студентських робіт (м. Київ, КНТЕУ, 2020).

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, що поєднують шість підрозділів, шести пунктів загальних висновків, списку 75 використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 59 сторінок, з них обсяг основного тексту – 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

1.1. Поняття та правосуб'єктність фермерського господарства

У вітчизняній нормативно-правовій системі регулювання суспільних відносин фермерське господарство розглядається як організаційно-правова форма аграрної підприємницької діяльності громадян на власних земельних ділянках [4, с. 170]. Згідно Закону України «Про фермерське господарство» суб'єктом правового регулювання виступає фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства (ст. 1) [37].

З метою диференціації обсягів та напрямів правового забезпечення діяльності, законодавець виділив п'ять типів фермерських господарств: 1) новостворені 2) з відокремленими фермерськими садибами; 3) ті, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах; 4) ті, які провадять господарську діяльність та розташовані на поліських територіях; 5) ті, які провадять господарську діяльність та розташовані у трудонедостатніх населених пунктах.

Проаналізуємо детально зазначені типи фермерських господарств. Щодо перших з них, то новоствореними вважаються фермерські господарства протягом перших трьох років після утворення, а у трудонедостатніх населених пунктах – п'яти років (п. 1 ст. 9). Особливості у правовому статусі другого типу господарств обумовлені наявністю відокремленої фермерської садиби – земельної ділянки разом з розміщеними на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними

й підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями за межами населеного пункту (ст. 5) [64].

Слід зазначити, що наразі, залишається не вирішеним цілий ряд проблем, пов'язаних з правовим становищем фермерських господарств. Так, зокрема, у законодавстві не врегульоване питання про те, за рахунок яких земель фермер може отримати земельну ділянку для створення відокремленої садиби. Як зазначається у науковій літературі, така ділянка може бути надана із масиву земель, що надаються фермерському господарству для здійснення підприємницької діяльності. Місце розташування такої ділянки, насамперед, обирається фермером. Однак, остаточно це питання мають вирішувати уповноважені органи [67, с. 170].

Крім того, у законодавстві жодним чином не регулюються питання щодо планування забудови території відокремленої садиби, будівництва необхідної інженерно-транспортної інфраструктури, інших об'єктів виробничого призначення, необхідних для здійснення фермерським господарством виробничої та господарської діяльності, а також задоволення житлово-соціальних та інших потреб членів таких господарств [73, с. 192].

Для облаштування відокремленої фермерської садиби, за рахунок бюджету, господарству виділяється допомога на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- та радіотелефонних мереж, газо- й водопостачальних систем (ст. 5 вищезазначеного Закону). Допомога здійснюється за рахунок державного й місцевого бюджетів, у т. ч. через Укрдержфонд (ст. 9). Претендувати на отримання вищезазначеної допомоги це господарство може у будь-який період своєї господарської діяльності [75, с. 49].

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що переважна більшість норм, які надають широкі права фермерським господарствам щодо організації їх діяльності та матеріального і ресурсного забезпечення є лише теоретично прописаними. Подібна позиція висловлена О. В. Гафуровою: «механізму використання бюджетних коштів на вказані в Законі цілі досі не

розроблено. Тобто відповідні норми Закону носять переважно декларативний характер [6, с. 266].

На нашу думку, наразі, набуває ключового значення правове забезпечення функціонування господарств з відокремленими фермерськими садибами для розвитку сільських поселень та в умовах міграції населення і зростання процесів урбанізації. Саме тому, на наш погляд, доцільним є доповнення Законом України «Про фермерське господарство» [64], переліком видів витрат, за якими надається державна фінансова підтримка на безповоротній основі, витратами, пов'язаними із облаштування таких садиб.

Наступний тип фермерських господарств, які вимагають удосконалення правового забезпечення їх діяльності, є господарства, які знаходяться у трудонедостатніх населених пунктах. Критерій віднесення населених пунктів до трудонедостатніх визначений п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2005 р. № 985 «Про установа критерію віднесення населених пунктів до трудонедостатніх». Згідно норм цієї постанови береться чисельність працездатних жителів населеного пункту та рівень забезпеченості трудовими ресурсами сільськогосподарського виробництва, що становить менш як 70 % [62].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство», переселенцям, які створюють фермерське господарство в таких населених пунктах, надається одноразова грошова допомога за рахунок державного бюджету в розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України (надалі – КМ України) [64].

Слід констатувати той факт, що після прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 р. [38], новостворені фермерські господарства втратили пільгу щодо звільнення від плати за землю в трудонедостатніх населених пунктах протягом п'яти років з моменту передання їм земельної ділянки у власність, якою вони

користувалися згідно зі статтею 282 Податкового кодексу України (надалі – ПК України) [33].

Враховуючи викладене вище, можна константувати наявність тенденції у державі до поступового обмеження правосуб'єктності фермерських господарств шляхом скорочення державного забезпечення їх діяльності, що в подальшому може негативним чином вплинути на розвиток сільської поселенської мережі, а отже і сільської місцевості в цілому по країні.

Діяльність фермерських господарств, які знаходяться у гірських населених пунктах та на поліських територіях, дегулюється державою за аналогічними правовими засадами. Необхідно зазначити, що правовий режим гірських населених пунктів визначається Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» від 15 лютого 1995 р. [60], а також постановою Кабінету Міністрів України від «Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських» 11 серпня 1995 р. № 647 [54].

Зазначимо, що у відповідності до ст. 1 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» до них належать міста, селища міського типу, селища, сільські населені пункти, які розташовані у гірській місцевості, мають недостатньо розвинуті сферу застосування праці та систему соціально-побутового обслуговування, обмежену транспортну доступність[60].

У відповідності до п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про визначення поліських територій України» до поліських територій належать території України, розташовані у природно-сільськогосподарській зоні Полісся, яка охоплює північну частину України, а також частину західного регіону України та характеризується специфічними ґрунтово-кліматичними умовами [36].

Надаючи більш детальний аналіз податково-правових відносин забезпечення державою діяльності фермерських господарств у підрозділі 2.2. ВКР, доречно зазначити при характеристиці правосуб'єктності той факт, що господарства, які знаходяться у гірських населених пунктах та на поліських

територіях можуть застосовувати спеціальні ставки єдиного податку, розмір яких менший порівняно з іншими (п. 293.9 ст. 293) [33].

Таким чином, виділення вказаних типів господарств має значення для визначення державою напрямів, видів та розмірів забезпечення. Зокрема, фермерські господарства, розташовані у трудонедостатніх населених пунктах, мають право на отримання такої допомоги лише перші п'ять років після створення. Крім того, у зв'язку із змінами у податковому законодавстві, новостворені фермерські господарства, що знаходяться у трудонедостатніх населених пунктах мають пільгу щодо звільнення від плати за землю [33]. Господарства з відокремленими фермерськими садибами, які згідно з Законом України «Про фермерські господарства» мають отримувати, за рахунок бюджету, допомогу на будівництво під'їзних шляхів, електро- та радіотелефонних мереж, газо- й водопостачальних систем, взагалі позбавлені такої можливості. Адже, механізму використання бюджетних коштів на вказані цілі законодавством не передбачено [64].

Окремо слід звернути увагу, що новим типом фермерського господарства в Україні стало сімейне фермерське господарство, правове регулювання діяльності якого запроваджено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» від 31 березня 2016 р. щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [37].

На нашу думку, вказані вище зміни законодавства спрямовані на збільшення кількості фермерських господарств за рахунок приєднання до їх числа особистих селянських господарств (надалі – ОСГ). Опосередкованим підтвердженням такої думки є визначення фермерського господарства, введене вищезазначеним Законом, яке передбачає можливість ведення такого господарства у т. ч. і на землях ОСГ [37]. Наша позиція також знаходить підтримку серед авторитетних науковців. Зокрема, П. Ф. Кулинич зазначає, що вдосконалення законодавства має відкрити шлях для трансформації у

фермерські господарства певної частини ОСГ, які виробляють аграрну продукцію не тільки для власного споживання, а й на продаж [26, с. 27].

Здійснюючи певні узагальнення теоретико та нормативно-правових позицій щодо обсягів правосуб'єктності фермерських господарств зазначимо, що наразі, Закон України «Про фермерське господарство» запроваджує три види таких господарств: 1) фермерське господарство із статусом юридичної особи; 2) сімейне фермерське господарство зі статусом юридичної особи; 3) сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи, організоване на основі діяльності фізичної особи – підприємця.

Законодавче закріплення окремих видів державного забезпечення їх ефективної діяльності на практиці ніяким чином не реалізовується. Саме тому, на нашу думку, для належного врегулювання відносин у сфері сприяння розвитку фермерських господарств, необхідно розробити і прийняти ряд нормативно-правових актів, у яких чітко визначити: спрощений порядок державної реєстрації фермерських господарств; спрощену систему подання ними фінансової звітності; забезпечення стимулювання сімейного фермерства; систему соціального забезпечення осіб, зайнятих у сімейних фермерських господарствах тощо.

Прийняття у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» [37] щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» жодним чином не спрямоване на забезпечення додаткових матеріальних, фінансових, інформаційних та інших можливостей таких господарств. Єдина норма зазначеного закону, яка передбачає вказані заходи (п. 5 р. І) носить відсилочний характер до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [46].

Проведений авторський аналіз показує декларативний характер цього закону, що, на нашу думку, підкреслюється і змістом його Прикінцевих положень (р. ІІ), в яких відсутня інформація навіть щодо тих нормативно-

правових актів, які необхідно прийняти для його реалізації та в який термін це має бути зроблено [46].

Залишається також незрозумілим порядок оподаткування сімейних фермерських господарств, які організовані на основі діяльності фізичної особи-підприємця, адже вони не можуть застосовувати єдиний податок для платників 4 групи, оскільки не є сільськогосподарськими товаровиробниками у розумінні ПК України (пп. 14. 1. 235 ст. 235) [33]. Відповідно такі господарства мають оподатковуватися у порядку, передбаченому для фізичних осіб – підприємців.

З огляду на наукову позицію Г. С. Корнієнка, який вважає, що законодавець хоче вирішити проблему низького рівня обсягу податкових надходжень, адже рівень сплати податків суб'єктами аграрного ринку є мізерним (селянські господарства звільнені від сплати податку на доходи фізичних осіб) [23, с.131], для вирішення визначених проблемних питань у найближчій перспективі нами пропонується створення окремої групи платників єдиного податку – сільськогосподарських товаровиробників, за умови якщо вони не використовують працю найманих осіб, не враховуючи членів сім'ї платника податку, або кількість осіб для виконання сезонних та окремих робіт, які потребують спеціальних знань чи навичок, та які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 15 осіб.

Як підсумок до даного підрозділу ВКР зазначимо, що з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій, підняття соціально-економічного рівня сільського населення пропонується ідея щодо збільшення обсягів правосуб'єктності фермерських господарств шляхом розроблення удосконалення державних правових механізмів забезпечення їх діяльності. Зокрема, підтримці молодих фермерів, сімейного фермерства, господарств з відокремленими фермерськими садибами, а також розвитку фермерських господарств, які знаходяться у несприятливих для ведення сільського господарства та депресивних регіонах.

1.2. Науково-теоретичні засади правового забезпечення діяльності фермерських господарств

Підвищення ефективності від діяльності суб'єктів виробництва сільськогосподарської продукції та її первинної переробки в кризових економічних умовах великою мірою залежить від нормативно-правового регулювання суспільних відносин у межах аграрного сектору економіки України. Однак, проведені дослідження статистичних показників дають підстави стверджувати, що фінансове втручання держави у діяльність даного сектору наразі є досить мінімальною. Зокрема у 2014-2019 рр. загальна державна підтримка сільського господарства склала майже 8 % від валового сільськогосподарського виробництва, у той час як у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) вона за цей період сягнула 12 % [14].

Правовідносини державного забезпечення діяльності виробників товарної сільськогосподарської продукції тісно пов'язані із правовідносинами державного регулювання аграрного сектору економіки України. У науковій літературі досить повно та всебічно досліджені різні аспекти внутрішніх та зовнішніх суспільно-економічних та інших відносин у сфері державного забезпечення діяльності сільськогосподарських виробників [2; 3; 4; 17; 18] тощо.

Формуючи у даному підрозділі ВКР матеріали щодо наукової доктрини правового забезпечення діяльності фермерських господарств, на нашу думку, доцільно надати узагальнення щодо стану державного регулювання відносин забезпечення діяльності суб'єктів усього аграрного сектору та зазначити, що державне забезпечення його діяльності шляхом формування системи стимулюючого нормативно-правового регулювання об'єктивно обумовлений рядом обставин: 1. Сезонність аграрного виробництва та нестабільність природно-кліматичних умов. Рослинництво, більшою мірою потребує теплих та сприятливих кліматичних умов, які є тільки влітку, хоча надмірні літні

погодні умови не завжди сприяють сільськогосподарській діяльності через засухи чи зливи. 2. Нестабільність цінової політики держави на сільськогосподарську продукцію, що викликає коливання доходів фермерів. 3. Не висока швидкість реагування сільськогосподарського виробничого процесу на стрімке зростання попиту споживачів. Тобто, притаманною рисою для аграрного сектору є неможливість нарощування потужних темпів виробництва у відповідні терміни, а також скорочення вирощування рослинницької продукції чи виробництва тваринницької продукції при зменшенні попиту на них.

Узагальнимо, що проблемами сільськогосподарського виробництва є постійні зміни в суспільстві, економіці, навколишньому середовищі, які ставлять можливі результати сільськогосподарського виробництва у залежність від нестабільних ситуацій техногенного, природного, суспільно-політичного та економічного характеру.

На нашу думку, сформульований вище вступ до даного підрозділу ВКР посилить розуміння щодо питання необхідності раціонального та ефективного забезпечення належного рівня державного регулювання діяльності фермерських господарств. Адже, «без стабільного реального державного стимулюючого забезпечення фермерів пільговими податковими, кредитними, іншими фінансовими, а також матеріально-технічними умовами господарювання фермери самостійно не зможуть стати ефективними виробниками сільськогосподарської продукції [4, с. 190].

У цілому погоджуючись із визначеним вище вектором наукового дослідження розвитку аграрного сектору економіки України, здійснимо аналіз окремих наукових тверджень вітчизняних дослідників-правників.

Зокрема, В. Ю. Уркевич зазначає, що серед різновидів зовнішніх аграрних правовідносин не слід виокремлювати відносини в галузі державної підтримки сільського господарства, оскільки вони входять до групи відносин з державного регулювання сільського господарства [72, с. 89]. Тобто узагальнимо, що категорія «державна підтримка» є складовою категорії

«державне забезпечення» чи «державне забезпечення діяльності», а тому у межах нашого дослідження розглядатиметься як комплексна категорія.

Т. В. Курман зазначає, що державно-правове регулювання сільського господарства являє собою сукупність економіко-правових заходів щодо цілеспрямованого впливу держави на аграрні правовідносини шляхом прийняття нормативно-правових актів, діяльності системи державних органів у галузі сільського господарства [27, с.62].

Перегукується із позицією Т.В. Курмана підхід О. В. Гафурової до даної проблематики, яка вказує, що державно-правове регулювання аграрного сектору економіки традиційно складає самостійний інститут аграрного права та являє собою сукупність заходів щодо визначення системи органів управління, які відають цією складовою народного господарства, прийняття і належного виконання аграрних законів і підзаконних актів про сільське господарство, закріплення повноважень цих органів [8, с. 158-159].

Під зазначеним вище поняттям В. П. Жушман розуміє цілеспрямований вплив держави на діяльність сільськогосподарських товаровиробників з метою забезпечення їх підтримки, захисту та ефективності виробництва [69, с. 63]. Таким чином, науковець звертає увагу на те, що основною метою державного регулювання відносин сільського господарства є забезпечення різнопланової підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Проведене дослідження у царині доктринальних підходів до ключового для дослідження поняття «забезпечення діяльності» дозволяє прийти до висновку, що державне регулювання сільського господарства необхідно розглядати як комплекс заходів, що здійснюються відповідними державними органами, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Причому, серед напрямів участі держави у такому регулюванні провідне місце мають займати заходи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, у т. ч. і фермерських господарств.

Здійснимо спробу зробити порівняння доктринальних позицій щодо трактування окремих категорій досліджуваної проблематики та їх

нормативно-правового регулювання. Зокрема, у Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 р. [45], державна допомога суб'єктам господарювання розглядається як підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності (ст. 1) [45].

В аграрному законодавстві України визначення державної підтримки міститься у Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [53]. Під цим поняттям законодавець розуміє надання сільськогосподарському товаровиробнику з державного бюджету, грошових коштів у вигляді субсидій для оплати частини страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування (п. 1. ст. 1) [53]. Вказане визначення є досить вузьким та не може бути розповсюджено на інші, крім страхових, правовідносини.

Аналіз зазначеного вище нормативно-правового документа дає підстави зробити узагальнення про ототожнення таких понять, як «державна допомога» та «державна підтримка» діяльності суб'єктів аграрного виробництва у законодавстві та у наукових доктринальних положеннях. У ряді наукових праць термін «підтримка» ототожнюється з такими поняттями як «державна допомога», «фінансова підтримка», «бюджетна підтримка» тощо [4; 7; 18]. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови під підтримкою розуміється подання матеріальної, моральної та іншої допомоги, сприяння в чому-небудь [5, с. 785].

В аграрно-правовій літературі більш ґрунтовні дослідження присвячені не особливостям правового забезпечення фермерських господарств як окремого організаційно-господарського виду аграріїв, висвітленню проблем державного регулювання відносин аграрного сектору економіки.

Зокрема І. П. Сафонов розуміє під вказаним поняттям законодавчо закріплені організаційні, економічні та правові механізми, завдяки яким аграрним товаровиробникам надається державна допомога компетентними органами з метою стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку й забезпечення продовольчої безпеки населення [66, с. 3].

Деякі автори, зокрема В. Ю. Уркевич та М. В. Шульга, звужують зміст вищезазначеного поняття, зазначаючи, що успіх державного регулювання діяльності в основному досягається за рахунок перерозподілу на користь виробників частини доходів завдяки відносному підвищенню цін на ту продукцію, що потрібно захищати і яка виробляється в країні, а також встановлення більш високих митних та інших платежів на аналогічну продукцію, що поставляється з-за кордону [12, с. 31]. Тобто в даному випадку йдеться про суто фінансові механізми, використовуючи які держава може захистити свій внутрішній ринок від доступу на нього більш дешевої, неякісної продукції іноземного виробництва та підтримати вітчизняного товаровиробника.

Заслуговує на увагу, визначення, наведене С. І. Марченко, яка розглядає державне регулювання діяльності у сфері товарного сільськогосподарського виробництва як врегульовану нормами права сукупність організаційних, економічних, правових та інших засобів (пільг та переваг), які надаються державою в особі уповноважених органів за рахунок державних ресурсів, або шляхом відмови держави від отримання певних доходів, суб'єктам господарювання, діяльність яких пов'язана з сільськогосподарським виробництвом з метою забезпечення продовольчої безпеки держави, розв'язання соціально-економічних проблем, сприяння соціальному розвитку сільських територій, відновлення та підтримання екологічної рівноваги територій [29, с.151].

Дуже близьким за змістом є визначення цього поняття, наведене у Словнику з аграрного права, автори якого – В. П. Жушман, О. О. Погрібний

та В. Ю. Уркевич розглядають його як різноманітну цілеспрямовану діяльність держави з утворення і функціонування сільськогосподарських товаровиробників, прийняття відповідних нормативних актів зі створення системи і визначення завдань, функцій і компетенції органів, які повинні здійснювати державну підтримку сільського господарства у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання сільськогосподарського виробництва та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [69, с.61].

На думку А. М. Статівки, сутність державного забезпечення діяльності сільськогосподарських товаровиробників полягає у необхідності створення умов для забезпечення ефективного стимулювання функціонування сільськогосподарських товаровиробників, виробництва ними якісної аграрної продукції та сировини, задоволення потреб населення та переробної промисловості в його продукції, високої мотивації ефективної та продуктивної праці сільськогосподарських працівників, ціноутворення, фінансових і кредитних відносин, формування матеріально-технічної бази сільського господарства, соціальних проблем села тощо [70, с. 36].

Таким чином, у найбільш загальному вигляді сформуємо визначення категорії «державно-правове забезпечення діяльності суб'єктів аграрного сектору економіки країни», яке являє собою діяльність держави в особі уповноважених органів, спрямовану не тільки на створення певних преференцій визначеним суб'єктам господарювання у їх виробничій діяльності, а й на вирішення соціальних проблем сільського населення, забезпечення екологічної рівноваги сільських територій.

Ознаки такого забезпечення діяльності наведені у науковій літературі, є характерними і для забезпечення діяльності підтримки фермерських господарств як сільськогосподарських товаровиробників. Так, забезпечення здійснюється через сукупність організаційних, правових та економічних заходів. Вказані заходи встановлюються та регулюються на законодавчому

рівні. Суб'єктами такого регулювання є товаровиробники, до яких відносяться і фермерські господарства, а також уповноважені органи влади, а також органи місцевого самоврядування, державні та недержавні організації. Зазначимо, що забезпечення діяльності фермерських господарств здійснюється за рахунок державних ресурсів або ж полягає у відмові держави отримувати певні кошти (пільги щодо оподаткування).

Правове забезпечення діяльності фермерських господарств має конкретну мету, оскільки полягає у забезпеченні найбільш сприятливих умов для їх розвитку, включаючи створення таких господарств та їх функціонування як суб'єктів господарювання. Причому, особливе місце серед суб'єктів, які можуть надавати допомогу фермерським господарствам, займають дорадчі служби, кредитні спілки, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Підтримуючи їх розвиток, держава створює умови для надання не тільки фінансових, а й консультаційних, організаційних та інших послуг фермерським господарствам на пільгових засадах. Тобто, в даному випадку, на нашу думку, можливо говорити про здійснення опосередкованої державної підтримки фермерських господарств.

Таким чином, здійснені дослідження наукових позицій щодо стану правового забезпечення державою діяльності фермерських господарств дають підстави розуміти таке забезпечення як сукупність заходів, що вживаються державою з метою формування найбільш сприятливих умов для розвитку фермерських господарств, включаючи їх створення та функціонування як суб'єктів господарювання, які здійснюються через центральні органи державної виконавчої влади, державні установи, органи місцевого самоврядування, за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також через дорадчі служби, кредитні спілки, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи тощо, які забезпечують надання не тільки фінансових, а й консультаційних, організаційних та інших послуг фермерським господарствам на пільгових засадах.

1.3. Нормативно-правове регулювання діяльності фермерських господарств

В умовах незалежності України сучасного періоду відбулися нові зміни в аграрному секторі економіки у частині реформування земельних відносин та появи нових суб'єктів аграрних відносин – селянських (фермерських) господарств. Досліджуючи особливості формування нового масиву вітчизняного нормативно-правового регулювання аграрно-виробничих відносин, можемо зробити слушне припущення про те, що ефективні зміни у розвитку фермерського господарювання можливі при ефективному їх правовому забезпеченні. Саме тому, досить не випадково у ВКР нами визначено окремий підрозділ для дослідження генези законодавства та підзаконних актів, які регулюють відносини в аграрному секторі економіки та його важливої складової – фермерства.

Розпочнемо дослідження державного забезпечення діяльності фермерських господарств з аналізу Закону Української РСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р. [55]. Ним зокрема, встановлювалося, що усі форми господарювання в агропромисловому комплексі, включаючи селянські (фермерські) господарства (далі – СФГ), мають рівні права на організацію виробництва та володіння своєю продукцією (ст. 4). Вкрай важливими були положення ст. 19 зазначеного Закону, відповідно до якої члени новостворених селянських господарств звільнялися від оподаткування на 5 років, а в трудонедостатніх селах – на 10 років [55].

Однак, у науково-правовій літературі, зокрема у роботах професора В.І. Семчика, звертається увага, що даний Закон є низько ефективним, адже, він не передбачає належного правового механізму для реалізації багатьох норм. Відповідно пільги, задекларовані в ньому, повинні реалізуватись через інші спеціальні закони. До того ж, дія більшості його норм постійно

зупинялася законами про Державний бюджет та заборонами КМ України у зв'язку з фінансовою неспроможністю держави забезпечити пріоритетність розвитку села [13, с. 27; 20, с. 85]. Звертаємо увагу на позицію професора О. В. Гафурової, яка зазначає заходи, що «передбачені в даному нормативно-правовому акті, ніколи не мали належної фінансової підтримки з боку держави» [6, с. 70-71].

Слід зазначити також, що з початкового етапу створення та діяльності фермерських господарств для забезпечення їх діяльності законодавством встановлювалися певні преференції, зокрема і пільги в оподаткуванні. Так, прийнятим 18 грудня 1990 р. Земельним кодексом Української РСР [17], передбачалися що вказані господарства звільняються від плати за землю протягом трьох років з часу надання земельної ділянки (ст. 38) [17]. У постанові Кабінету Міністрів Української РСР «Про розвиток селянських (фермерських) господарств» від 20 липня 1991 р. № 96 [57], визначено заходи допомоги таким господарствам: постачання техніки, обладнання, запасних частин та інших матеріально-технічних ресурсів, паливно-мастильних матеріалів, будівельних матеріалів, мінеральних добрив, кормових добавок племінного молодняку худоби і птиці тощо за відповідними нормативами (п. 2); громадянам, що переселялися в трудонедостатні населені пункти з метою створення СФГ надавалось у власність житло, збудоване за рахунок бюджетних коштів, після 10 років функціонування такого господарства (п. 5.1) та інші преференції (п. 5. 2) [57]. Однак, на практиці більшість вказаних заходів так і не було реалізовано по причині відсутності коштів у бюджеті країни.

У базовому Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 р. [58] визначалися такі види забезпечення фермерської діяльності: отримання земельних ділянок для ведення такого господарства (п. 1 ст. 7); виділення їм належного паю у грошовому або натуральному вигляді для облаштування і ведення СФГ (п. 2 ст. 7); при створенні СФГ на неосвоєній території, де відсутні об'єкти виробничого і

невиробничого призначення, Ради народних депутатів подають йому допомогу на стадії формування інфраструктури з використанням коштів місцевих бюджетів та Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств (надалі – Фонд) (п. 3 ст. 7) тощо [58].

Законодавче закріплення більш розширеного переліку таких пільг було здійснене Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 р. [39]. Зокрема: право фермерів одержувати в установах банків позички на підставі укладеного кредитного договору під заставу майна, поручительство (гарантію) та інші види забезпечення зобов'язань. При чому встановлювалося, що передана у власність земельна ділянка може бути об'єктом застави лише за зобов'язанням з участю кредитної установи (п. 3 ст. 25) [39].

Для забезпечення виконання Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», встановлювався ряд організаційно-економічних заходів, що повинні були вжити міністерства та інші органи місцевої влади. Так, особлива увага мала бути звернута на: навчання і підготовку відповідних кадрів; надання різнобічної допомоги в становленні та розвитку господарств, в т. ч. матеріальної та фінансової підтримки, введення в практику довгострокового кредитування банком новостворених господарств; заохочення фермерів до більш широкої участі у формуванні державного замовлення та заготівлях сільськогосподарської продукції, соціальному відродженні села; страхування майна СФГ та їх посівів; активізацію діяльності Фонду (п. 1) [39].

На жаль, положення вищезгаданих нормативно-правових актів, спрямованих на врахування особливостей у господарській діяльності СФГ, а також на забезпечення їх належної державної підтримки, так і не були застосовані на практиці.

Підсумуємо той факт, що основним завданням аграрного законодавства кінця 90-х років ХХ століття стала ліквідація вказаних негативних наслідків.

Так, з метою прискорення економічних реформ та виведення агропромислового комплексу з кризи, зокрема, передбачалося: 1) забезпечення фінансово-кредитної підтримки агропромислового комплексу; 2) вдосконалення системи оподаткування у напрямі зниження податкового навантаження, та спрощення механізму оподаткування; 3) списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків – сільськогосподарських підприємств і цукрових заводів (комбінатів) [59].

Більш детально звернемо увагу на Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17 грудня 1998 р. [65] як стимулюючий законодавчий акт спрощеної системи оподаткування для певних груп аграрних виробників, у тому числі і фермерських господарств, що займалися виробництвом (виросуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції.

Цим Законом було введено єдиний податок, який замінив 12 обов'язкових податків та зборів (ст. 1). Крім того, з метою стабілізації сільськогосподарського виробництва, вказаний нормативно-правовий акт встановив звільнення від оподаткування цим податком аграріїв на два роки (п. 1 ст. 9) та передбачив право вибору форм оподаткування (грошову або у вигляді поставок сільськогосподарської продукції) (ст. 2). Прийняття цього Закону свідчить про те, що держава стала на шлях спрощення процедури оподаткування для фермерів, що в свою чергу мало покращити їх фінансове становище [65].

Стимулювало розвиток фермерських господарств і прийняття Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 [51]. Ним передбачалося реформування протягом грудня 1999 – квітня 2000 року колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно шляхом: забезпечення всім їх членам права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних)

підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності (п. 1) [51].

З прийняттям 25 жовтня 2001 р. нового Земельного Кодексу України (далі – ЗК України) [15] було розширено повноваження юридичних осіб, в т. ч. фермерських господарств, щодо їх участі у земельних правовідносинах. Так, в ньому передбачається, що землі фермерського господарства можуть складатися із: земельної ділянки, що належить на праві власності такому господарству як юридичній особі; земельних ділянок, що належать громадянам-членам фермерського господарства на праві приватної власності; земельної ділянки, що використовується господарством на умовах оренди (п. 1 ст. 31) [15].

Таким чином, з 1990 р. по 2003 рік відбувається процес формування законодавства у сфері державного забезпечення діяльності фермерських господарств. Рядом нормативно-правових актів гарантувалося отримання громадянами України земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення СФГ.

Крім того, таким господарствам передбачалося надання державної фінансової підтримки шляхом пільгового оподаткування (ФСП), реструктуризації або списання податкової заборгованості, пільгового кредитування тощо. Серед напрямів такої підтримки варто виокремити заходи, спрямовані на забезпечення СФГ технікою, надання допомоги на будівництво житла, під'їзних доріг до СФГ, а також об'єктів виробничого і невиробничого призначення, через Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.

Наступний етап розвитку законодавства у сфері державного забезпечення діяльності фермерських господарств необхідно пов'язувати із прийняттям Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. [64]. Розділ III цього Закону повністю присвячений правовому регулюванню державної підтримки цих суб'єктів господарювання. В ньому

визначено, що новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення, а у трудонедостатніх населених пунктах – п'ять років), фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, та іншим фермерським господарствам надається допомога за рахунок державного і місцевих бюджетів, у т. ч. через Фонд). Також зазначено, що кошти Державного бюджету України (далі – ДБУ) спрямовуються на меліорацію земель, у т. ч. їх зрошення та осушення, а також на консервацію та рекультивацію малопродуктивних сільськогосподарських угідь та на придбання сільськогосподарської техніки [64].

Дослідження значної частини нормативно-правових актів, які тим чи іншим чином регулюють аграрні правовідносини нами встановлено, що норми аграрно-правового регулювання містяться як у безпосередньо аграрних законах, так і у законодавчих актах, що регулюють інші галузі суспільно-економічних відносин.

Підтвердженням цієї позиції є положення Господарського кодексу України [9] (далі – ГК України), яким встановлені загальні засади державної підтримки підприємництва та які стосуються і фермерських господарств. Так, з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом: надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності; сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів; здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; стимулюють модернізацію технологій,

інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; подають підприємцям інші види допомоги (ст. 48) [9].

Також важливі положення щодо забезпечення непрямой фінансової підтримки сільськогосподарських виробників містить і ПК України), який передбачає систему їх пільгового оподаткування, на чому більш докладно зупинимося у підрозділі 2.2 даної ВКР.

Крім законодавства, яким безпосередньо регулюються питання державного забезпечення діяльності фермерських господарств, важливими для аналізу у межах даного дослідження є й ті нормативно-правові акти, які встановлюють загальні засади правового регулювання відносин в аграрному секторі економіки країни. Так, Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. [52], одним із основних пріоритетів аграрної політики України визнано державну підтримку суб'єктів аграрного сектору шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку, формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політики, забезпечення раціональних внутрішньогалузевих і міжгалузевих економічних відносин (ст. 3) [52].

Крім того, заходи державного забезпечення діяльності фермерських господарств передбачалися Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [48]. Зокрема, забезпечити приріст обсягів виробництва м'яса шляхом розвитку м'ясного скотарства, птахівництва і свинарства в великих фермерських господарствах (п. 8 р. III); розроблення та виконання програми підтримки розвитку конкурентоспроможного фермерства (п. 15 р. III); сприяння молодим спеціалістам у створенні фермерських господарств, отриманні ними довгострокових кредитів на поворотній, безповоротній основі для відведення земельних ділянок, будівництва житла, придбання сільськогосподарської техніки, племінної худоби, виробництва, переробки і збуту виробленої

продукції (п. 6 р. IV) [48]. Однак виконання позитивних моментів зазначеного розпорядчого акту не було здійснено у терміни дії цієї Програми та, відповідно, і після її завершення.

Слід зазначити, що забезпечення підтримки фермерських господарств також передбачалося Концепцією Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р., схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 121. Але вказаний нормативно правовий акт було визнано таким, що втратив чинність вже 2 вересня 2010 року [6, с. 12].

Здійснений аналіз значного масиву нормативно-правових актів, що регулюють основні засади правового забезпечення діяльності фермерських господарств в Україні, дає підстави визначити як один із найефективніших та дієвих Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI. Адже, на сільськогосподарське виробництво мають негативний вплив природно-кліматичних умови, а також особливості сезонного виробництва та використанням природних ресурсів тощо. Тому, страхування ризиків аграрної діяльності поступово стає «найефективнішою формою захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників і мінімізації їх майнових втрат» [31, с. 13].

Як висновок зазначимо, що на початку етапу незалежності нашої держави сформована база нормативно-правового регулювання відносин забезпечення діяльності фермерських господарств. Проте, у останні роки відсутня активна законотворча робота по організації правового забезпечення ефективного господарювання в аграрному секторі та безпосередньо у сфері фермерства. Дослідження нормативно-правових засад державного регулювання діяльності фермерських господарств дало підстави сформулювати авторські пропозиції (розміщені у розділі 2 ВКР) по удосконаленню державного регулювання досліджуваної сфери.

РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

2.1 Формування правового механізму фінансово-кредитного забезпечення діяльності фермерських господарств

Важливість для економіки України такої організаційно-правової форми здійснення господарської діяльності у аграрному секторі як фермерське господарство в умовах напруженого світового продовольчого ринку відіграє важливого значення для українського суспільства та впливає на зростання інтересу наукової спільноти до різнопланових досліджень, аналізу та узагальнення.

Незважаючи на існуючі труднощі різного характеру у власній діяльності, фермерські господарства є значними учасниками формування ринку сільськогосподарської продукції та відіграють важливу роль в продовольчому забезпеченні України, тому держава повинна створювати сприятливі умови для їх розвитку. Зазначимо, що за статистичними даними, станом на січень 2020 року в Україні налічується 42,9 тис. фермерських господарств [71, с. 104],

У даному підрозділі ВКР нами зроблено спробу аналізу стану правового регулювання та визначення перспектив такого регулювання щодо загальних засад фінансової (бюджетної та кредитної) підтримки діяльності фермерських господарств, та деталізації питань збільшення розмірів бюджетного фінансування та забезпечення діяльності фермерів за чітким та зрозумілим порядком використання таких коштів.

Отже, важливим напрямом державного забезпечення діяльності фермерських господарств є надання їм фінансової допомоги через Український державний фонд підтримки фермерських господарств (надалі – Фонд). Правовою основою діяльності Фонду є розпорядження Кабінету Міністрів Української РСР «Про утворення Українського фонду підтримки

селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції» від 27 червня 1991 р. № 83 [63] та постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання розвитку селянських (фермерських) господарств» від 14 березня 1992 р. № 133 [47].

Дослідження статистичного матеріалу показує, що в останні 10-15 років спостерігається значне скорочення фінансування фермерських господарств через Фонд. Так, за офіційними даними, за період дії Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158, частка фермерських господарств, які скористалися такою підтримкою, становила від 0,1 до 5 % кількості зареєстрованих фермерських господарств [56].

Звернемо увагу на правовий статус Фонду та зазначимо, що він є державною бюджетною установою, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової допомоги, становлення і розвитку фермерських господарств, діє на підставі статуту, затвердженого Наказом Міністерства аграрної політики України від 2 квітня 2004 р. № 119 [49]. Це юридична особа, яка має самостійний баланс, реєстраційні рахунки в органах Державного казначейства та печатку. Кошти Фонду формуються за рахунок коштів Державного бюджету України (надалі ДБ України).

Розподіл здійснюється у розрізі регіонів для надання фінансової підтримки фермерським господарствам, зокрема: 1) на безповоротній основі – з урахуванням кількості фермерських господарств, створених за останні три роки, фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами, фермерських господарств, які провадять господарську діяльність у гірських населених пунктах, на поліських територіях, за інформацією, поданою відповідними державними установами; 2) на поворотній основі – з урахуванням обсягу виробництва фермерськими господарствами сільськогосподарської продукції (у постійних цінах) за попередні три роки, що передують звітному року, відповідно до статистичної інформації, наданої

Державною службою статистики України за запитом Мінагрополітики та продовольства України (п. 4). Фінансова підтримка фермерським господарствам надається за двома бюджетними програмами: на безповоротній основі за програмою «Фінансова підтримка фермерських господарств» і на поворотній основі за програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» (п. 2) [49].

Здійснений статистичний аналіз показує тенденцію щодо зменшення державної підтримки таких фермерських господарств, особливо в останні роки. Так, починаючи з 2010 р. за програмою КПКВК 2801230 «Фінансова підтримка фермерських господарств» фінансування взагалі припинено. Значне скорочення підтримки спостерігається і за фінансовою програмою КПКВК 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам» на поворотній основі. У період з 2011 по 2015 р. за цією програмою щорічно передбачалося близько 28 млн грн [40], а в 2016 році – 15,819 млн грн [43].

Проаналізувавши законодавче закріплення механізму бюджетно-правового регулювання відносин держави із фермерськими господарствами, доречно зауважити на цьогорічних перспективах забезпечення їх діяльності. У відповідності до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 р. № 294-IX (Додаток 3) за кодом програмної класифікації 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» у 2020 р. до загального фонду ДБ України закладено як видатки розвитку 4,0 млрд грн [122].

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (далі – Мінекономіки) («центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, державну політику у сфері сільського господарства» [44]) орієнтовно визначило базові напрями державної підтримки аграрної галузі на 2020 р.: «садівництво, тваринництво, здешевлення сільськогосподарської техніки та обладнання,

фермерство, дорадництво, здешевлення кредитів» та передбачає виділити наступні кошти за визначеними напрямками: часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки і обладнання – 1 млрд грн; розвиток тваринництва – 1 млрд грн; здешевлення кредитів – 1,2 млрд грн; садівництво і фермерство – по 400 млн грн. [44].

Аналіз викладеної вище позиції Мінекономіки дає підстави зробити висновок, що держава не має за мету у 2020 році (як і у 2011 р., 2013 р. [40; 41]) забезпечувати державну підтримку фермерських господарств. Виходячи з цього, на обґрунтування хибності позиції Мінекономіки у даному питанні та на захист забезпечення державної бюджетної підтримки фермерської діяльності можна навести (як докази) відповідно, статистичний матеріал, факти невиконання попередніх чинних нормативних розпоряджень, а також приклади передового зарубіжного досвіду.

Наявні на Офіційному веб-сайті Мінекономіки [32] звернення профільних сільськогосподарських асоціацій щодо держпідтримки можна згрупувати за такими напрямками: компенсація невиконаних коштів за попередній період; тваринництво, у тому числі, компенсація вартості тваринницьких комплексів, відшкодування за придбання племінних тварин; здешевлення сільськогосподарської техніки та обладнання; садівництво; дорадництво; здешевлення кредитів; підтримка пасічників, у тому числі виплати дотації на купівлю бджолосімей; *підтримка фермерства, у тому числі сімейних фермерських господарств*; підтримка сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів; кредитування малих виробників; залучення коштів під купівлю земель сільськогосподарського призначення та інші.

Враховуючи викладені вище статистичні та аналітичні матеріали можна зробити наступні висновки. 1) У сільськогосподарських виробників, особливо фермерських та особистих селянських господарств існує нагальна необхідність у отриманні бюджетної підтримки. 2) Україна рухається по шляху зниження державного фінансування фермерських господарств, що у

подальшому може призвести до скорочення сільськогосподарського виробництва та припинення діяльності багатьох господарств. Крім того, ситуація ускладнюється і завдяки ряду інших проблем, пов'язаних з практичною реалізацією фермерськими господарствами свого права на державну фінансову підтримку. 3) Законодавством не тільки обмежуються типи фермерських господарств, яким може надаватись державна фінансова підтримка на безповоротній основі та термін її отримання, а також й види витрат, на які може надаватись даний вид підтримки. 4) Надання пільгових кредитів фермерським господарствам за рахунок коштів державного бюджету через Фонд створило підґрунтя для подальшого розвитку такої співпраці фермерів та держави, проте наявними коштами забезпечується «лише 5 %» [24] потреби фермерів у кредитних ресурсах.

Таким чином, особливо важливим наразі є формування правового механізму забезпечення принципу доступності фінансової допомоги для фермерських господарств. Тобто створення таких умов, за яких кожне фермерське господарство, яке дійсно потребує такої допомоги, гарантовано зможе нею скористатися. На жаль, існуючий механізм державної підтримки фермерських господарств через Фонд є непрозорим, складним та малоефективним.

Поряд із бюджетними відносинами у сільському господарстві, кредитні відносини відіграють вирішальну роль, тому все більшого значення серед заходів підтримки набуває кредитування. Більше того, обов'язковою умовою нормального функціонування сільськогосподарського виробництва в ринковому середовищі є наявність відповідної кредитної політики, яка враховувала б особливості аграрного сектора і створювала сприятливі умови для його розвитку [74, с. 69].

В аграрному законодавстві, зокрема у Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», визначено поняття кредитного забезпечення сільського господарства як системи заходів держави, спрямованих на задоволення потреб

сільськогосподарських товаровиробників у кредитних ресурсах у визначений період (ст. 1) [61]. Дослідження фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників України, у т. ч. фермерських господарств, свідчить про те, що вони в основному працюють за рахунок власних ресурсів, які нині за питомою вагою є значними, проте недостатніми для самофінансування. Доцільно погодитися із думкою, що . В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги про те, що «основними проблемами кредитного забезпечення аграрного сектору економіки є недостатність кредитних ресурсів, висока вартість банківських кредитів, складний механізм їх одержання, неможливість передачі в заставу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та ін.». [12, с. 65].

У межах даного дослідження звернемо увагу на особливі ознаки, які є характерними для кредитних відносин у сільському господарстві. Так, на приклад, Л. П. Кушнір пропонує виділити поняття «сільськогосподарський кредит», під яким він розуміє систему економічних відносин, що виникають між економічними суб'єктами: державою, банками та аграрними підприємствами в процесі тимчасового користування аграрним товаровиробником вільних коштів, переданих йому позикодавцем, на засадах повернення, строковості, платності, добровільності та реального забезпечення. Крім цього науковець зазначає, що сільськогосподарський кредит має враховувати такі особливості, як сезонність виробництва продукції, особливо у рослинництві, несприятливі погодно-кліматичні умови, високу зношеність основних фондів, зниження або недостатньо високу ліквідність застави, а також зміни у розмірі відсоткових ставок [28, с. 6].

Згідно з Законом України «Про підтримку сільського господарства України», фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу здійснюється через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів. Вказаний механізм є одним із важливих компонентів системи кредитного забезпечення аграрної сфери. Як зазначається в економічній літературі, завдяки йому вдалося при більшій ефективності

значно скоротити витрати державного бюджету й відновити банківське кредитування АПК з істотним зростанням обсягів кредитних ресурсів, залучених до їх господарського обороту [10].

Кошти, які держава надає для здешевлення кредитних ресурсів, що були залучені фермерськими господарствами в банківських установах, щорічно мають виділятися з державного бюджету через Мінагрополітики та продовольства України за бюджетною програмою КПКВК 2801240 «Здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» [32]. Однак, подібний механізм фінансового забезпечення використовувався державою лише у 2011 році, коли згідно із Законом України «Про Державний бюджет на 2011 рік» із загального фонду державного бюджету були виділені кошти в розмірі 531,4 млн грн [40].

Наразі, здешевлення кредитів здійснюється в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті (п. 13.1. ст. 13) [46]. Недоліком цієї норми є те, що в разі отримання аграрним товаровиробником кредиту, наприклад, від кредитної спілки, а не від банківської установи, він втрачає право на кредитну субсидію [12, с. 70].

Відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» субсидуванню підлягає частина плати (процентів) за кредитом, сума якого використовується за цільовим призначенням на потреби виробництва (на розвиток агропромислового комплексу) (ст. 13). В залежності від терміну дії кредитних договорів, субсидію можна отримати: а) для короткострокових кредитів – строком до 12 календарних місяців; б) для середньострокових – строком до 36 календарних місяців; в) для довгострокових – строком від 36 календарних місяців. Короткострокові кредити надаються з метою покриття виробничих витрат. Середньострокові та довгострокові - для придбання основних засобів сільськогосподарського

виробництва; для здійснення витрат, пов'язаних з будівництвом і реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення, у тому числі для забезпечення переробки сільськогосподарської продукції (п. 4 ст. 13) [46].

Як приклад дії такого механізму державного забезпечення діяльності суб'єктів аграрного сектору, зазначимо, що в Законі України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28 грудня 2014 р. передбачено виділення 300 млн грн за програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» (КПКВ 2801030) (Додаток № 3). Головним розпорядником бюджетних коштів і відповідальним виконавцем бюджетної програми є Мінагрополітики та продовольства України [42].

Як висновок до даного підрозділу зазначимо, що правове регулювання розвитку бюджетних та кредитних відносин може розвиватися у різних напрямках шляхом врахування існуючого зарубіжного досвіду.

Проте, низький розвиток бюджетних взаємовідносин держави і фермерів викликаний відсутністю бюджетних коштів. Перешкодою на шляху банківського кредитування постає перш за все небажання банків працювати з дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками, до числа яких відноситься переважна кількість фермерів. Тобто, розвиток кредитної діяльності у аграрному секторі гальмується низьким рівнем доходів сільськогосподарських товаровиробників, які мали б спрямовуватись на утворення їх статутного фонду. Враховуючи зазначену ситуацію, перспективою покращення фінансового стану фермерських господарств повинно стати зниження рівня їх податкового навантаження, про що звернемо увагу у наступному розділі ВКР.

2.2. Забезпечення стимулюючого оподаткування фермерських господарств

Наближення України до європейського соціально-економічного простору нерозривно пов'язане з удосконаленням правового регулювання вітчизняних суспільно-економічних відносин в аграрному секторі, який характеризується особливостями свого фінансово-господарського функціонування навіть за умов стабільності законодавства та економічного розвитку держави.

Фермерські господарства як суб'єкти цього сектору забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції, що сприяє активній реалізації національної політики продовольчої безпеки, незважаючи на те, що на процес вирощування та виробництва сільськогосподарської продукції впливає значна кількість чинників, які, втручаючись у виробничий процес, можуть спричиняти збитки результатам діяльності сільськогосподарських суб'єктів.

У межах даного підрозділу ВКР нами здійснено спробу охарактеризувати чинний податковий механізм правового забезпечення діяльності фермерських господарств. Отже, згідно з податковим законодавством, основою якого є ПК України [33], фермерські господарства можуть застосовувати єдиний податок для четвертої групи платників, а також спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість (далі – ПДВ), користуються деякими пільгами при сплаті податку на прибуток та земельного податку.

Зважаючи на великий обсяг формування понятійного апарату зазначених вище механізмів пільгового оподаткування та визначені обсяги структури ВКР, зупинимось лише на останніх тенденціях у законодавстві, які безпосередньо вплинули на систему пільгового оподаткування фермерських господарств.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», від 28 грудня 2014 р. [115], з 1 січня 2015 р. спрощений механізм

оподаткування – фіксованим сільськогосподарським податком (надалі – ФСП), був замінений єдиним податком для четвертої групи платників. Тобто, дію глави 2 розділу XIV ПК України, яка регламентувала порядок застосування спеціального податкового режиму було скасовано, а колишні платники ФСП стали платниками єдиного податку. Для них було сформовано окрему (четверту) групу даного різновиду обов'язкових платежів із спеціальними умовами справляння, практично ідентичними з умовами справляння ФСП [33].

Довідково зазначимо, що вказаний податок було запроваджено з метою реформування оподаткування сільського господарства Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17 грудня 1998 р. оподаткування ФСП замінювало собою дванадцять обов'язкових платежів та зборів [65].

На відміну від платників ФСП, фермерські господарства – платники єдиного податку четвертої групи звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів: податку на прибуток підприємств; податку на майно (в частині земельного податку) за земельні ділянки, що використовуються для ведення сільськогосподарського виробництва (однак, за земельні ділянки, які не використовуються за сільськогосподарським призначенням, єдиний податок необхідно сплачувати в загальному порядку); рентної плати за спеціальне використання води (п. 297.1 ст. 297) [33].

Фермерське господарство може самостійно обрати спрощену систему оподаткування та набути статусу платника єдиного податку четвертої групи, якщо воно відповідає наступним вимогам: 1) має бути виробником сільськогосподарської продукції у розумінні ПК України, тобто юридичною особою незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у

т. ч. власно виробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання (пп. 14.1.235 ст. 14); 2) частка сільськогосподарського товаровиробництва у такого товаровиробника за попередній податковий (звітний) рік має дорівнювати або перевищувати 75 відсотків (п. 291.4 ст. 291) [33].

Слід врахувати, що платниками такого податку не можуть бути суб'єкти господарювання, у яких понад 50 % доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, вирощених на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в користування, та продуктів їх переробки), диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини); суб'єкти господарювання, що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції; суб'єкт господарювання, який станом на 1 січня базового (звітного) року має податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин) (п. 291.5¹ ст. 291) [33].

Крім того, новоутворені фермерські господарства в рік створення не можуть набути статусу платника цього податку, так як ще не можуть підтвердити напрям своєї діяльності. На сплату єдиного податку четвертої групи вони можуть перейти лише з 1 січня наступного року за умови підтвердження, що частка сільськогосподарського товаровиробництва дорівнює або перевищує 75 % (пп. 291.4.7 ст. 291). У випадку, якщо в податковому році така частка становить менше ніж 75 %, то фермерське господарство сплачує податки у наступному податковому році на загальних умовах. Однак, якщо така частка не перевищує 75 % у зв'язку з виникненням обставин непереборної сили в попередньому податковому (звітному році), до

платника податку в наступному податковому (звітному) році зазначена вимога не застосовується (необхідне відповідне підтвердження) (пп. 291.5^{1.3} ст. 291) [33].

Для набуття або підтвердження статусу платника єдиного податку четвертої групи, фермерське господарство самостійно обчислює суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року та повинно подати відповідному контролюючому органу за місцем свого знаходження та за місцем розташування земельної ділянки наступні документи (пп. 295.9.1 ст. 295):

- загальну податкову декларацію з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок (сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень), та/або земель водного фонду внутрішніх водойм (озер, ставків та водосховищ)), контролюючому органу за своїм місцезнаходженням (місцем перебування на податковому обліку);

- звітну податкову декларацію з податку на поточний рік окремо щодо кожної земельної ділянки контролюючому органу за місцем розташування такої земельної ділянки;

- розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику;

- відомості (довідку) про наявність земельних ділянок контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок (пп.298.8.1 ст. 298) [33].

Як слушно зазначається О.О. Семчик, при сплаті такого податку, податкове навантаження покладається на природні ресурси і не стосується прибутків товаровиробників чи їхньої власності. Отже, не враховується

фінансовий результат діяльності підприємства, що може породжувати ситуацію, за якої сільськогосподарський товаровиробник змушений буде відмовитись від здійснення сільськогосподарської діяльності в умовах неврожайності чи відсутності прибутку від здійснюваної діяльності на перших етапах її ведення [68, с.149].

Адже, об'єктом оподаткування для платників єдиного податку четвертої групи є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду, що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надані йому у користування, у т. ч. на умовах оренди (п. 292¹.1 ст. 292) [33].

Слід зазначити, що ті фермерські господарства, які використовують земельні ділянки на праві постійного користування також можуть бути зареєстровані як платники вказаного податку. Крім того, враховуючи, що законодавством не вимагається підтвердження державної реєстрації таких прав, можна стверджувати, що у випадках, коли право власності/оренди лише оформляється, такі особи також можуть бути зареєстровані як платники єдиного податку четвертої групи.

Базою оподаткування податком для платників єдиного податку четвертої групи є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року (п. 292¹.2 ст. 292¹) [33]. Коефіцієнт індексації розраховується щороку за індексом споживчих цін за попередній рік. Розмір ставок вказаного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель та їх розташування (п. 293.9. ст. 293).

ПКУ передбачений окремий порядок нарахування та сплати такого податку. Податковим (звітним) періодом для його платників є календарний рік, який починається з 1 січня і закінчується 31 грудня того ж року (п. 294.1 ст. 294) [33].

Фермерські господарства сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового кварталу, у таких розмірах: у 1 кварталі – 10 %; у 2 кварталі – 10 %; у 3 кварталі – 50 %; у 4 кварталі – 30 %. (п. 295.9.2 ст. 295) [33].

Саме специфіка сільськогосподарського виробництва пояснює поквартальну розбивку річної суми єдиного податку таким чином, що сплата вагомої його частини припадає саме на період збору врожаю (липень – вересень). Вбачається, що така система сплати податку є доцільною насамперед для фермерів, які займаються виробництвом продукції рослинництва. Адже, у перші два квартали, тобто на початку року, вони витрачають свої фінансові ресурси на закупівлю насіння для посіву та на засоби захисту рослин, а прибуток починають отримувати лише в по закінченню сезону збору врожаю.

Можна відмітити наступні особливості застосування єдиного податку четвертої групи: 1) набути статус платника податку може сільськогосподарський товаровиробник у розумінні ПКУ (юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у т. ч. власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання), у якого частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік має дорівнювати або перевищувати 75 відсотків; 2) податкове навантаження покладається на землю (землі сільськогосподарського призначення та/або водного фонду) - природний ресурс, отже на залежить від прибутків товаровиробників; 3) грошова оцінка сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду виступає в якості бази оподаткування єдиним податком; 4) щоквартальний розрахунок річної суми податку таким чином, що сплата вагомої його частини припадає саме на період збору врожаю (липень – вересень); 5) замінює собою податок на

прибуток, земельний податок, та рентну плату за спеціальне використання води.

Запровадження спрощеної системи оподаткування було здійснено з метою виведення аграрного сектору економіки країни з кризового стану шляхом зменшення податкового тиску на сільськогосподарських товаровиробників, що в кінцевому результаті сприяло нарощенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Проте, поступово обсяг пільг починає скорочуватися, що насамперед проявляється у зменшенні кількості податків, які замінювалися ФСП, а потім і єдиним податком для четвертої групи платників. Крім того, з 1 січня 2015 року суттєво зростає сума такого податку. Вказане обумовлено підвищенням нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь майже на 25 % та ставки податку - в п'ять разів. Тому, навіть попри всі переваги спрощеної системи оподаткування, на сьогоднішній день, вона суттєвим чином не впливає на економічне становище фермерських господарств.

Таким чином, система оподаткування фермерських господарств України з 2010 року регулюється ПК України, яким встановлено ряд пільг та преференцій при оподаткуванні їх діяльності. За умовами набуття членства у СОТ Україна взяла на себе зобов'язання щодо скорочення заходів пільгового оподаткування. Запровадження системи пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у свій час сприяло покращенню економічної ситуації в аграрному секторі економіки країни. Тому, скорочення даного механізму державної підтримки, поряд з фактично повною ліквідацією спеціальних режимів оподаткування ПДВ призведе до зниження рівня правового забезпечення суб'єктів сільськогосподарського виробництва та створить загрозу балансу продовольчої безпеки у країні, що важливим складником забезпечення національної безпеки.

2.3. Імплементация стандартів спільної аграрної політики Європейського Союзу у правовий механізм забезпечення діяльності вітчизняних фермерських господарств

Організація здійснення підготовчих заходів до вступу та членства України в Європейський Союз (надалі – ЄС) матиме суттєвий вплив на сільське господарство та основні чинні засади та аграрної політики в Україні. Досліджуючи перспективи відносин правового забезпечення діяльності фермерських господарств, здійснимо аналіз Спільної Аграрної Політики (надалі – САП) ЄС, основним вектором дії якої є: забезпечення конкурентоздатності на світовій арені без застосування експортних субсидій; зменшення заходів підтримки, що призводять до викривлення торгівлі, а також забезпечення розвитку сільських територій, захисту довкілля, продовольчої безпеки.

Проведені авторські дослідження показують, що розвиток аграрного сектору в державах ЄС неможливий без участі держави, яка передбачена САП для сільськогосподарських виробників. Така політика є спільною для всіх країн-членів ЄС та спрямована на надання допомоги європейським фермерам. Відтак, основними завданнями аграрної політики ЄС є «забезпечення стабільних та стійких виробничих поставок безпечних продуктів харчування за доступними цінами для споживачів, а також гідного рівня життя близько фермерів і працівників сільського господарства» [35, с. 66]. Таким чином, створення сприятливих умов для розвитку фермерських господарств є одним з основних напрямів САП ЄС.

Традиційно генезис законодавства у сфері САП, а відповідно і у сфері державної підтримки фермерських господарств, пов'язують із укладенням 25 березня 1957 р. Договору про заснування Європейського економічного Співтовариства (Римського договору), в якому зазначалося про необхідність підтримки аграрного сектору та сільськогосподарських товаровиробників. Зокрема, у ст. 39 були чітко окреслені цілі спільної аграрної політики ЄС:

підвищити продуктивність сільського господарства, забезпечити населення Європи продовольством та розумними цінами, а фермерів – справедливими доходами [21].

На виконання цілей аграрної політики, з метою забезпечення підтримки аграрного сектору, створено єдиний фонд для фінансування всіх витрат Спільноти на розвиток ринку та проведення структурних змін у різних секторах сільського господарства: Європейський фонд скерування та гарантій для сільського господарства (надалі – Фонд) [8, с. 77]. Важливою функцією Фонду стає здійснення компенсацій частини вартості сільськогосподарської продукції та запровадження системи субсидування фермерів.

Поряд з підтриманням власного аграрного виробника фінансовими ресурсами у ЄС кардинально протилежні заходи були застосовані щодо імпорту: товари обкладалися компенсаційними зборами з метою захисту інтересів фермерів Співтовариства [21]. Так, з метою захисту від дешевого імпорту, для зернових, молока та цукру було встановлено цінову підтримку, інтервенційні закупки та різні митні збори. Для захисту від імпорту інших продуктів тваринництва, овочів та фруктів було запропоновано тарифи та деякі нетарифні обмеження у вигляді якісних стандартів.

Отже підсумуємо, що корисним для правового забезпечення діяльності вітчизняних фермерів повинен стати досвід САП ЄС щодо наближення рівня виробництва до потреб ринку через запровадження таких заходів: 1) регулювання закупівельних цін, що обмежують надлишкове виробництво сільськогосподарської; 2) введення системи експортних субсидій, що в комплексі з рештою заходів створило більш сприятливі цінові умови для реалізації товарів на закордонних ринках; 3) запровадження квоти на виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції.

Досить необхідним для імплементації у вітчизняне законодавство є приклад САП ЄС щодо інвестиційної допомоги перспективним фермерам, які отримують більше половини свого прибутку від сільськогосподарської

діяльності, довели свій професійний рівень, подали та виконують план розвитку свого господарства, а також належним чином здійснюють бухгалтерський та податковий облік своєї господарської діяльності. В цьому випадку фермери ЄС отримують наступні види допомоги: субсидію для виплати процентних ставок за інвестиційним кредитом (окрім кредиту на покупку землі та худоби); премію для переорієнтації господарства на утримання крупної рогатої худоби чи овець; фінансову допомогу для налагодження бухгалтерського обліку; фінансову допомогу для землеустрою та іригаційних проєктів; здійснення консультаційних послуг фермерам щодо доцільності їх майбутньої діяльності (чи варто їм продовжувати фермерську діяльність чи краще вийти на пенсію, чи змінити вид діяльності) [23, с. 77]. Усі ці види державного забезпечення діяльності є актуальними й у сучасних умовах становлення та розвитку вітчизняної фермерської діяльності.

Діяльність САП ЄС базується на стандартах сільського розвитку в ЄС та спрямована на модернізацію фермерських господарств, забезпечення професійної підготовки та відновлення сільськогосподарської робочої сили, а також залученню молоді до роботи у сільській місцевості, укрупненню товарних господарств та застосуванню новітніх технологій.

Проаналізуємо досить актуальний для аграрної політики України напрям у структурній політиці ЄС – розроблення заходів допомоги тим фермерам, які здійснюють свою діяльність у несприятливими для ведення сільського господарства регіонах (LFA- територіях). Для забезпечення продовження фермерської діяльності та з метою підтримки мінімального рівня населення та збереження сільської місцевості, в деяких несприятливих областях держави-члени мають право запроваджувати спеціальну систему допомоги, що сприятиме збільшенню доходів фермерів на цих територіях. До вищезазначених районів були віднесені: гірські райони, у яких ведення фермерського господарства є необхідним для захисту сільських ландшафтів, зокрема з метою захисту від ерозії ґрунтів тощо; малозаселені області; сільська місцевість, яка знаходиться під загрозою знищення. САП ЄС

передбачалося, що всі ці регіони мають бути забезпечені відповідною інфраструктурою, яка включає під'їзні шляхи до ферм, системи електричного та питного водопостачання, туристичні та рекреаційні місця, системи очищення стічних вод. Крім того, встановлювалися компенсаційні виплати тим фермерам, які проживають у зазначених районах, мають земельні ділянки площею не менше 3 га та які здійснюють сільськогосподарську діяльність не менше п'яти років [34, с. 34–35].

Таким чином, у законодавстві України доцільно також сформувати територіальний елемент шляхом визначення гірських та менш сприятливих районів, які мають право на спеціальні заходи. На нашу думку, метою прийняття таких змін сприятиме зменшенню уповільненого розвитку сільського господарства, яке набуває загрозливих масштабів у деяких сільських районах Закарпатської області, збереження природного середовища та сільського ландшафту.

Важливим питанням вітчизняного правового забезпечення діяльності фермерських господарств є вибір ефективних інструментів підтримки та джерел фінансування. Досвід САП ЄС показує, що ключовими інструментами при цьому стали цінова підтримка зернових, молока і цукру, інтервенційні закупки та різноманітні митні збори з метою захисту від дешевого імпорту. Хоча, у досвіді вітчизняного формування такої підтримки слід врахувати, що здійснювана політика субсидування в ЄС з часом породила безліч негативних наслідків: формування неефективного та високозатратного виробництва, перерозподіл фінансових ресурсів на користь крупних фермерських господарств тощо [34, с. 28]. Тобто є неможливим досягти двох цілей одночасно – розумних цін і справедливих доходів.

На сучасному етапі реалізації САП ЄС (2014–2020 рр.) передбачається надання субсидій землевласникам, які ведуть активну сільськогосподарську діяльність. З 1 січня 2015 року набули чинності нові правила, які регулюють механізм надання підтримки фермерських господарств та умови отримання субсидій, що встановлені Регламентом (ЄС) № 1307/2013 Європейського

Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 р. щодо встановлення правил для прямих виплат фермерам відповідно до схем підтримки у межах спільної аграрної політики [34].

Відтак, прямі виплати фермерським господарствам нараховуються за обов'язковими та добровільними схемами та лише за умови дотримання системи зустрічних зобов'язань. Базова схема передбачає однакові виплати на 1 га площі, незалежно від вирощуваних культур або видів домашньої худоби. За використання методів, які сприятливо впливають на клімат та навколишнє середовище, виділяються так звані «зелені виплати», які становлять 30 % від національного розподілу коштів. Особливі субсидії також надаються молодим фермерам до 40 років, які розпочали сільськогосподарську діяльність не раніше ніж за 5 років до моменту подання на субсидію. Окрім обов'язкових схем, держави-члени можуть обирати додаткові добровільні схеми підтримки, зокрема: підтримка невеликих ферм через виплату їм більшої суми за перші 30 га; додаткові виплати для районів з природними обмеженнями; тимчасова підтримка вирощування окремих сільськогосподарських культур; розподіл до 15 % коштів, призначених на прямі виплати, за спеціальними схемами розвитку сільського господарства [35, с. 78].

Отже, можна зробити висновок, що основними методами підтримки сільськогосподарських товаровиробників, завдяки яким відбулися економічні зміни в ЄС, стали: виплати компенсацій сільськогосподарським товаровиробникам у вигляді прямих виплат; підтримка розвитку лісового господарства на фермах; введення методів виробництва, що покращують навколишнє середовище та сільську місцевість; регламентація вимог до фермерів щодо обов'язкових сівозмін тощо. Державна політика в аграрному секторі України повинна бути спрямована на підвищення конкурентної спроможності сільського господарства, стабілізацію сільськогосподарських ринків, диверсифікацію виробництва та захисту навколишнього середовища, а також мінімізацію витрат Державного бюджету України.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У результаті підготовки випускної кваліфікаційної роботи отримано результати щодо вдосконалення правового забезпечення діяльності фермерських господарств. На підставі одержаних результатів сформульовано наступні висновки та пропозиції:

1. У вітчизняній нормативно-правовій системі регулювання суспільних відносин фермерське господарство – розглядається як форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Встановлено, що наразі, набуває ключового значення правове забезпечення діяльності господарств з відокремленими фермерськими садибами та сімейних господарств для розвитку сільських поселень та в умовах міграції населення. Запропоновано доповнення Закону України «Про фермерське господарство» переліком видів витрат, за якими надається державна фінансова підтримка на безповоротній основі, зокрема витратами: із облаштування відокремлених садиб, діяльності молодих фермерів, сімейного фермерства, розвитку фермерських господарств, які знаходяться у несприятливих для ведення сільського господарства (гірських та поліських територіях) та депресивних (у т. ч. трудонедостатніх населених пунктах) регіонах.

2. Під державним забезпечення діяльності фермерських господарств у сучасній науково-правовій доктрині пропонується розуміти сукупність заходів, що вживаються державою з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку фермерських господарств, включаючи їх створення та функціонування як суб'єктів господарювання. Вона здійснюється через уповноважений орган центральної виконавчої влади, державні установи, органи місцевого самоврядування, за рахунок коштів

відповідних бюджетів, а також через недержавні суб'єкти, які забезпечують надання різного роду послуг.

3. Здійснено дослідження законодавства, що регулює правове забезпечення діяльності фермерських господарств України, та визначено два періоди його формування. З 1990 року по 2003 рік – становлення законодавства у сфері підтримки фермерських господарств незалежної України. З 2004 по даний час – період призупинення стимулюючого регулювання розвитку фермерських господарств. Визначено особливістю першого періоду – декларативний характер нормативного закріплення різнопланових напрямів підтримки, яка, у переважній більшості випадків, не зазначала фактичної реалізації з різних суспільно-економічних (відсутністю коштів у Державному бюджеті України на виконання переважної більшості державних програм), політичних та інших причин. Для другого періоду характерне поступове скорочення заходів державної регулювання діяльності аграріїв, у т. ч. і фермерських господарств, що обумовлено, у першу чергу, необхідністю врахування в аграрному законодавстві положень Угоди про сільське господарство СОТ.

4. Визначено проблемні питання щодо доступності фінансової допомоги для фермерських господарств з бюджетів чи фондів розвитку та підтримки, а також складності правового забезпечення діяльності щодо забезпечення пільгового кредитування фермерських господарств шляхом: часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків через механізм здешевлення кредитів тощо. Запропоновано: спрощення процедури подачі документів про отримання коштів; встановлення пріоритетних напрямів діяльності для отримання допомоги; ефективний механізм та обов'язкові умови бюджетної компенсації у процедурі отримання та повернення банківського кредиту.

5. Встановлено стимулюючий вплив системи пільгового оподаткування сільськогосподарських виробників у початковий період формування податкової системи України. Як вимушений захід, у межах виконання вимог

СОТ, пропонується механізм поступового скорочення державної підтримки аграрного сектору, з урахуванням реальних потреб сільськогосподарського виробництва. Основним завданням стратегії правового забезпечення податкових відносин в аграрному секторі визначено зниження рівня податкового навантаження та його розподіл в залежності від виду та організаційної форми сільськогосподарських виробників. Зважаючи на те, що в Україні значно підвищилися ставки єдиного податку для четвертої групи платників, а також земельного податку, запропоновано для фермерських господарств спрощення ведення обліку і звітності та загального зниження рівня податкового навантаження.

6. У результаті дослідження досвіду САП ЄС запропоновано для запозичення наступних елементів у правовий механізм державного забезпечення фермерських господарств: 1) запровадження обов'язкових та добровільних схем підтримки; 2) забезпечення системи зустрічних зобов'язань 3) сприяння розвитку сільських територій та збереження довкілля тощо. З цією метою, доцільним вбачається визначення конкретних пропозицій до закону про державний бюджет на відповідний рік у частині пріоритетного доступу фермерських господарств до державної фінансової (бюджетної) підтримки, яка здійснюється в рамках відповідних державних програм: виплат на 1 га площі, незалежно від вирощуваних культур або видів домашньої худоби; «зелених виплати»; підтримки молодим фермерам до 40 років, які розпочали сільськогосподарську діяльність не раніше ніж за 5 років до моменту подання на субсидію; підтримка фізичних осіб-підприємців у галузі аграрного виробництва; додаткові виплати для районів з природними обмеженнями; тимчасова підтримка вирощування окремих технічних сільськогосподарських культур тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабко В. М. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва як чинник забезпечення його конкурентоспроможності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 7. С. 79–81.
2. Бородіна О. М. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Дзеркало тижня. Україна*. 2014. № 35. С. 2–3.
3. Ващишин М. Я. Фермерське господарство як організаційно-правова форма реалізації громадянами України прав на землі. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посіб. / Н. І. Титова, В. І. Федорович, М. Я. Ващишин [та ін.] ; за ред. Н. І. Титової. Львів : ПАІС, 2005. С. 167–193.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 слів та словосполучень / [авт.-уклад. Бусел В. Т.]. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
5. Аграрне право України : підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, В. М. Гребенюк [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
6. Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання : [моногр.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К. : Ірідіум, 2014. 480 с.
7. Гафурова О. В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів. К. : МАУП, 2006. 200 с.
8. Гафурова О. В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: розвиток законодавства. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2011. Вип. 157. С. 73–80. (Серія: Право).
9. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

10. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон. 2019. 596 с.
11. Гудзь О. Є. Удосконалення механізму кредитних субсидій підприємств АПК. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 59–61.
12. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення : [моногр.] ; за ред. В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги. К. 2014. 496 с.
13. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. *Юридичний радник*. 2018. №4. С. 34–43.
14. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки. К. : Мінагрополітики, 2020. URL. : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang>
15. Єдиний податок 4 групи в 2016 році. *Податки та збори*. URL. : <http://zponline.com.ua/єдиний-податок-4-групи-2016>.
16. Земельний Кодекс України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
17. Земельний Кодекс Української РСР від 18 груд. 1990 р. № 561-XIII (втратив чинність на підставі Кодексу № 2768-III). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 10. Ст. 98.
18. Коваленко Т. О. Банкрутство фермерських господарств: закон оновлено – дефекти залишилися. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : круглий стіл, 13 черв. 2016 р., м. Харків : зб. тез наук. доп. / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Х. : Оберіг. С. 86–88.
19. Коваленко Т. О. Фермерські господарства: правове регулювання відновлення платоспроможності та банкрутства. *Агробізнес сьогодні*. 2018. № 13(236). С. 3.
20. Коваленко Т. О. Систематизація аграрного законодавства України. Стан та перспективи розвитку аграрного права : міжнар. наук.-теор. конф.,

присвячена 90-річчю д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України В. З. Янчука, 22–23 трав. 2015 р., м. Київ : матеріали конф. / за ред. В. М. Єрмоленка. : Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 85–87.

21. Комментарий ЕС: аграрный бюджет до 2020 года сверстан. URL. : <http://k-vedomosti.ru/news/detail/123091/>.

22. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 , 23 лип. Ст. 141.

23. Корнієнко Г. С. Щодо можливих змін до Закону України «Про фермерське господарство». Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права : всеукр. наук.-теорет. конф., присвячена 90-річчю від народження академіка В. З. Янчука, 22–23 трав. 2015 р., м. Київ : матеріали конф. / за ред. проф. В. М. Єрмоленка. К. : Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 129–131.

24. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності. URL. : <http://e-works.com.ua>.

25. Кулинич П. Ф. Сімейні фермерські господарства у виробничій інфраструктурі сільських територій України: правові проблеми створення та діяльності. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : матер. круглого столу, 5 груд. 2014 р., м. Харків / за ред. А. П. Гетьмана. Х., НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 47–50.

26. Кулинич П. Ф. Фермерське право України на початку XXI століття : стан та перспективи. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : матер. круглого столу, 13 черв. 2014 р., м. Харків / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Х. : Оберіг, 2016. С. 25–28.

27. Курман Т. В. Державно-правове регулювання сільського господарства в Україні. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко [та ін.]; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х. : Право, 2018. С. 62–77.

28. Кушнір Л. П. Кредитування сільськогосподарських підприємств комерційними банками України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Львів, 2009. 21 с.

29. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні : [моногр.] К. : ВГЛ «Обрії», 2010. 199 с.

30. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підруч. 4-те видання, допов. і перероб. К. : Алерта, 2019. 529 с.

31. Науково-практичний коментар Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» / за ред. А. М. Статівки. Х. : Юрайт, 2013. 432 с.

32. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL. : <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

33. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. (зі змінами станом на 01.04.2020). *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.

34. Попова О. Л. Cross-compliance – європейський підхід взаємного дотримання зобов'язань при наданні державної підтримки сільгоспвиробникам. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 3. С. 23–29.

35. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за ред. Р. А. Петрова. 4-ге видання. К. : «Істина», 2019. 376 с.

36. Про визначення поліських територій України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 груд. 1998 р. № 2068. *Офіційний вісник України*. 1998. № 52. Ст. 28.

37. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31 березня 2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 21. Ст. 406.

38. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28

грудня 2014 р. № 71-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 7–8, № 9. Ст. 55.

39. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» : Закон України від 22 черв. 1993 р. № 3312-XII (втратив чинність на підставі Закону України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 32. Ст. 341.

40. Про Державний бюджет України на 2011 рік : Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2857-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 7–8. Ст. 52.

41. Про державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22 грудня 2011 р. № 4282-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 34–35. Ст. 414.

42. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 16 січ. 2015 р. № 719-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 9. Ст. 93.

43. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 928-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 5. Ст. 54.

44. Про Державний бюджет України на 2020 рік» Закону України від 14.11.2019 р. № 294-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 13. Ст. 67.

45. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1555- VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 34. Ст. 1173.

46. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

47. Про деякі питання розвитку селянських (фермерських) господарств: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 р. № 133 (втратила чинність, крім абзацу першого пункту 2, на підставі Постанови

Кабінету Міністрів України № 478 від 14 квіт. 2004 р.). URL. : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/133-92-п>.

48. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. *Офіційний вісник України*. 2007. № 73. Ст. 2715.

49. Про затвердження Правил застосування Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» : Постанова Верховної Ради України від 27 черв. 1995 р. № 247/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 26. Ст. 197.

50. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 20. Ст. 272.

51. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 49. Ст. 11.

52. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. Ст. 17.

53. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. Ст. 491.

54. Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. № 647. URL. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/647-95-%D0%BF>.

55. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 45. Ст. 602.

56. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання державної цільової

програми розвитку українського села на період до 2015 року. Рахункова палата України / відп. за вип. : М. Я. Шулежко, Г. А. Шах. 2015. 39 с.

57. Про розвиток селянських (фермерських) господарств: Постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 20 липня 1991 р. № 96 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 478 від 14 квіт. 2004 р.). URL. : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/96-91-%D0%BF>.

58. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2009-ХІІ (втратив чинність на підставі Закону України № 973- від 19 черв. 2003 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 14. Ст. 186.

59. Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків – сільськогосподарських підприємств і цукрових заводів (комбінатів) за станом на 1 січня 1998 року : Указ Президента України від 18 черв. 1998 р. № 651/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 25. Ст. 906.

60. Про статус гірських населених пунктів в Україні : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 56/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 9. Ст. 58.

61. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років : Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2238-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. Ст. 52.

62. Про установлення критерію віднесення населених пунктів до трудонедостатніх : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2005 р. № 985. *Офіційний вісник України*. 2005. № 39. Ст. 2486.

63. Про утворення Українського фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції: Розпорядження Кабінету Міністрів Української РСР від 27 червня 1991 р. № 83 (втратило чинність, крім абзацу першого пункту 1, на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 478 від 14 квіт. 2004 р.). URL. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/83-91-p>.

64. Про фермерське господарство : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363.

65. Про фіксований сільськогосподарський податок : Закон України від 17 груд. 1998 р. № 320-XIV (втратив чинність на підставі Кодексу № 2755-VI від 2 груд. 2010 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 5–6. Ст. 39.

66. Сафонов І. П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Х., 2007. 20 с.

67. Святолуцька О. С. Деякі питання створення фермерської садиби. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : круглий стіл, 13 черв. 2014 р. : зб. матеріалів / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Х. : Оберіг, 2014. С. 169–172.

68. Семчик О. О. Правове регулювання фінансової та інтервенційної діяльності у сільському господарстві України. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України : [моногр.] / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, В. М. Єрмоленко [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинича. К. : ред. журн. «Право України» ; Х. : Право. 2013. С. 139–153.

69. Словник з аграрного права / уклад. : В. П. Жушман, О. О. Погрібний, В. Ю. Уркевич / за ред. В. П. Жушмана. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. 160 с.

70. Статівка А. М. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників як засобу забезпечення їх належного функціонування. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : круглий стіл, 13 черв. 2019 р. : зб. матеріалів / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Х. : Оберіг, 2019. С. 35–38.

71. Україна у цифрах 2019. Статистичний збірник. К. : Державна служба статистики України, 2020. 239 с.

72. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин : [моногр.]. Х. : Харків юрид., 2017. 496 с.

73. Ущাপовська О. І. Земельно-правові питання планування територій відокремлених садиб фермерських господарств. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : круглий стіл, 13 черв. 2019 р. : зб. матеріалів / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Х. : Оберіг, 2019. С. 190–192.

74. Шведенко П. Ю. Порівняльно-правовий досвід кредитування сільського господарства. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України* 2016. Вип. 182., ч. 3. С. 69–78. (Серія : Право).

75. Шульга М. В. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення : навч.-практ. посіб. Х. : Одісей, 2017. 364 с.